

Gángó Gábor

LUKÁCS GYÖRGY
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

Lukács György beszédet mond a június 24-i budapesti ellenforradalmi kísérlet leverése után (Kép a *Vörös Riport*-filmből.) A képet fényképként lásd: *Lukács György élete képekben és dokumentumokban*. Összeáll. FEKETE Éva – KARÁDI Éva. Corvina, Budapest, 1980. 111.

BEVEZETÉS

Számos vetülete kínálkozik történeti kutatás tárgyául Lukács György életének és működésének a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. Ha a marxista gondolkodó és közoktatásügyi népbiztos személye áll a filozófia- és kultúrtörténeti vizsgálat középpontjában, akkor a kutatási kérdés Lukács útjára vonatkozik a fiatalkori művektől a magyar századvég szellemi mozgalmain keresztül a kommunista pártba való belépéséig és a Tanácsköztársaságban való szerepvállalásáig.¹ Problémák e megközelítésmód számára egyfelől a történeti rekonstrukció terén adódnak. Amíg viszonylag kevés primer forrás áll rendelkezésre, addig annál bőségebben fennmaradtak egymásnak nemritkán ellentmondó visszaemlékezések Lukács kommunista fordulatára vonatkozólag. Kezdve Lukácson magán, aki *Marxista fejlődésem 1918–1930* című életrajzi írásában úgy fogalmaz, „igen lényeges mértékben etikai indítékok is” hozzájárultak ahhoz, hogy csatlakozzon a kommunista párthoz.² Másfelől e fordulat értelmezése ugyancsak számos nehézséget vet fel. Az első stratégia, a vallásos analógiájú interpretáció a hitbe való ugrást hangsúlyozza, a fordulatot vallásos metaforákkal írja le, és innen kiindulva Lukács tetteit egy hithű kommunista tetteiként értelmezi, akit „naiv”, „vak fanatizmusa” mozgat.³ Jászi Oszkár klasszikus megfogalmazásában a Tanácsköztársaság e típushoz tartozó alakjai „a né-

¹ Lee CONGDON: *The Young Lukács*. Chapel Hill – London, 1983. Mary GLUCK: *Georg Lukács and his Generation, 1900–1918*. Cambridge–London, 1985. Ezúton köszönöm Vörös Boldizsárnak és Ligeti Dávidnak a tanulmány első változatához fűzött kritikái észrevételeit, valamint az anyaggyűjtéshez nyújtott segítségüket.

² LUKÁCS György: *Marxista fejlődésem 1918–1930*. In: Uó: *Történelem és osztálytudat*. Szerk. VAJDA Mihály. Budapest, 1971, 695–735. KELEN Jolán: *Eliramlik az élet...* Budapest, 1976. Idézi: MESTERHÁZI Miklós: *A messianizmus történetfilozófusa. Lukács György munkássága a húszas években*. Budapest, 1987, 298. Vö. továbbá Georg LUKÁCS – David KETTLER: Briefwechsel und Dokumente. Einl. von David KETTLER. In: *Lukács 2012/2013. Jahrbuch der Internationalen Georg-Lukács-Gesellschaft*. Hg. von Frank BENSELER – Rüdiger DANNEMANN. Bielefeld, 2012, 23–64., különösen 44., 47., 52–53., 56. A kérdés átfogó tárgyalása KIS János: *Lukács György dilemmája*. Holmi, 2004/6. 636–667.

³ *Jászi Oszkár Naplója 1919–1923*. S. a. r. LITVÁN György. Budapest, 2001, 22–27., az idézetek 23., 27.

met idealizmus, sőt az etikai rigorozitás talajában gyökerező egyéniségek, de akik a kapitalizmus és a háború szörnyű bűneivel szemben a kíméletlen erőszakban fedezték föl a megváltás egyedüli módszerét. A messianizmus levegője volt az, amely e finomabb lelkeket hatalmába kerítette.”⁴

Ez az értelmezés a perdöntő tanúságtételre, azaz a Lukács által a cikkeiben máskülönben elméletileg igenelt mártírhálálra nem hivatkozhat, tekintve, hogy a közoktatásügyi népbiztos nem osztozott a vele együtt itthon maradásra és illegális munkára beosztott Korvin Ottó sorsában. Lukács nem Kunnal együtt emigrált, hanem Pesten maradt Korvinnal együtt illegális pártmunkára, majd Korvin lebukása után menekült Bécsbe, egy, a családja által megvesztegetett német tiszt segítségével. A személyiség megértésére irányuló másik stratégiát a pszichológiai értelmezés kínálja, jelesül Lukács, jobban mondva családja gazdagságának és általában kivételezett társadalmi helyzete miatti büntudatának hangsúlyozása és tetteinek túlkompenzálásként való megértése.⁵

Azonban korántsem biztos, hogy a fordulathoz vezető etikai alapállás az egész Tanácsköztársaság alatti tevékenység kulcsául szolgálhat. Ezért további nehézség a személyiséget középpontba állító megközelítésmód számára, hogy ebben az esetben a kommunista pártba való belépés megértése jelenti a fő kutatási kérdést, a Lukácsra vonatkozó kérdés az elméleti szövegeire redukálódik, és a kommunista fordulat és a bécsi emigrációs korszak szövegei közti korszak (maga a Tanácsköztársaság) zárójelződik. Lukács élete és tevékenysége a Tanácsköztársaságban ugyanis nem volt elméleti nézeteinek illusztrációja vagy a gyakorlatba való maradéktalan átültetése. Nyilvános tevékenysége nem tükrözhetett filozófiai kételyeket: sem politikai döntései, sem pedig a Tanácsköztársaság alatt keletkezett írásai, amelyek legalább annyira propagandisztikus és mozgósító, mint elméleti igénnyel jöttek létre. Ezen túlmenően az elméleti igény nem etikai természetű volt, hanem a magyar kommün (marxista nézőpontból felfogott) nemzetközi történeti jelentőségére nézve tartalmaztak gondolatai termékeny belátásokat. E lukácsi gondolatoknak a középpontba helyezése jellemzi a Lukács és a Tanácsköztársaság viszonyát tárgyazó kutatások egy másik irányát. Ha Lukács, a marxista filozófus fejlődése áll a vizsgálat középpontjában, akkor jutnak szerephez a Tanácsköztársaságnak való lukácsi értelemtulajdonítás szövegei: a meg-megújuló kísérletek a magyar kommün történetfilozófiai értelmezésre a Tanácsköztársaság ideje alatt írott

⁴ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. A két forradalom érteleme, jelentősége és tanulságai.* Budapest, 1989, 127.

⁵ LUKÁCS–KETTLER: *I. m.* 56.

propagandacikkektől kezdve a visszatekintő tanulmányokon át egészen a *Történelem és osztálytudatig*, illetve az 1929-es *Blum-tézisekig*.⁶

A Lukács György Magyarországi Tanácsköztársaság alatti politikai tevékenységének vizsgálatára vonatkozó történettudományi kérdésre nézve összehasonlíthatatlanul több primer forrás maradt fenn. E források alapján összeállítható Lukács tevékenységének kronológiája, megvilágítható viszonya a többi vezetőhöz, kommunistához és szociáldemokratához egyaránt, megismerhetők vitáik éppúgy, mint cselekedetei a Közoktatásügyi Népbiztosság élén vagy politikai komisszárként a Vörös Hadseregben. Az alap kutatások folyamatossága e téma esetében is érzékeny kölcsönhatásban áll a mindenkori magyar politika vezérelte uralkodó történetiszemlélet megszakadásaival az 1919 óta eltelt száz évben.

CÉLKITŰZÉS

A jelen megközelítésben Lukács György 1919-es politikai tevékenységének racionálisan és történetileg értelmezhető motívumait kísérem meg megérteni, kapcsolatot keresve a tettei és a velük egy időben keletkezett írásai között. Eszmetörténészként kontextushoz kötötten próbálok meg néhány szempontot adni mozgatórugóinak feltárásához, miközben következetesen elkerülni igyekszem a vallásos analógiákat és a lélektani természetű érveket.

Lukács a Tanácsköztársaság rövid négy hónapja alatt hosszú szellemi utat járt be. Gondolkodása a kommun sikeréért való mozgósítás érdekében két vágányon haladt: az egyik a kommunista etika, a másik pedig a kulturális voluntarizmus, amely utóbbi a marxizmus (Lukács szóhasználatával: történelmi materializmus) elméleti kérdései felé fordulásakor került előtérbe. Az etikai nézőpont, amely mellett az esztétának induló Lukács a világháború éveiben kötelezte el magát, olyan vezérfonal volt a friss kommunista Lukács számára, amely által filozófiai gondolkodása folytonos maradhatott. Az etikai kérdések szakértőjének szerepe volt Lukács eredetileg kijelölt helye a kommunista pártban. A ránk hagyományozott, inkább logikai hierarchiát kifejező, semmint történelmi leírás értelmében a párthoz elsőként az orosz hadifogságból hazatérők (a bolsevizmus forrásához legközelebb állók) csatlakoztak, ezt követően a baloldali szociáldemokraták, majd Szamuely Tibor (a terror megtestesítője), akit a mérnökök (a gazda-

⁶ Vö. mindenekelőtt MESTERHÁZI: *I. m.*

ság szakértői) és végül az „etikusok” (az ideológia szakértői) követtek.⁷ Jóllehet a kommunista filozófusokat egységesen „etikusoknak” hívták, ez a megközelítési mód leginkább Lukács terepe volt, amelyen a lábát megvetve rivalizált a marxizmus és a kommunizmus értelmezése terén Rudas Lászlóval, Révai Józseffel vagy Fogarasi Bélával. A kommün számos vezetőjétől eltérően Lukács korábban nem volt sem orosz hadifogoly, sem szociáldemokrata: nem a megélt történelmi tapasztalatból, hanem kultúrakritikai stúdiumaitól rugaszkodott el, miközben a kommunizmus mibenlétére kereste a választ.

ETIKA

Az etikai álláspontról érvelő cikkei közé tartozik (a kommunista fordulata előtti, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*⁸ című írást nem számítva) *Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben* vagy *A kommunizmus erkölcsi alapja*, amely *Az Ifjú Proletár* című lapban jelent meg 1919. április 3-án. Ezek a cikkek sem elméletileg nem voltak eredetiek, sem javaslatuk nem bizonyultak a gyakorlatban sikeresnek. Utóbbi cikk azt jövendőli, hogy „az osztály nélküli társadalom a kölcsönös szeretet és megértés társadalma lesz”.⁹ Előbbi írásában pedig Lukács rousseau-i konfliktust lát a termelést illetően a munkás egyéni és osztályérdeke között, és rousseau-i megoldást is kínál a problémára, azaz az általános akarathoz az egyéni érdekek eredője fölé emelését: egy „olyan jogrendet [...], amellyel a proletárosztály kényszeríti az őt alkotó egyes egyéneket, hogy osztályérdeküknek megfelelően cselekedjenek: *önmagára is alkalmazza a diktatúrát*”.¹⁰ Ha ezt magára veszi, így Lukács, akkor a diktatúra erkölcsi alapon épül föl, hiszen a proletariátus önnön törvényhozója marad.

E cikkeivel ellentétben elméletileg markáns, ám mint ilyen, annál vitathatóbb, szektás áldozati etikai álláspontot foglal el *Taktika és etika* című 1918 végi írása, amelynek állításai vissza-visszatérnek a Tanácsköztársaság

⁷ András SIKLÓS: *Revolution in Hungary and the Dissolution of the Multinational State 1918*. Budapest, 1988, 128–134.

⁸ LUKÁCS György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In: Uő: *Forradalomban. Cikkek, tanulmányok 1918–1919*. Vál., szerk., jegyz., kronológia MESTERHÁZI Miklós, előszó LENDVAI L. Ferenc. Budapest, 1987, 36–41.

⁹ LUKÁCS György: A kommunizmus erkölcsi alapja. In: Uő: *I. m.* 1987, 88–91., az idézet: 89.

¹⁰ LUKÁCS György: Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben. In: Uő: *I. m.* 1987, 185–190., az idézet: 189. Ahogy Mesterházi Miklós írja, Lukács itt Rousseau *Társadalmi szerződésének* jakobinus értelmezését vette át. MESTERHÁZI: *I. m.* 32.

alatti megnyilatkozásaiban is.¹¹ Lukács ebbe az elméleti nézőpontba helyezkedve úgy gondolta, hogy túlságosan „könnyen” győzött a forradalom. Például ahogy az I. kerületi Munkás- és Katonatanács 1919. április 20-i ülésén elmondott beszédében fogalmazott, „a magyar forradalom ügye túlságosan könnyen, túlságosan áldozatok nélkül ment”.¹² Ezért kellett április 19-én újra hitet tenni egy komolyabb áldozatot követelő forradalom mellett. A Forradalmi Kormányzótanács április 19-i ülését ugyanis nemcsak a román támadás előzte meg, hanem az osztrák proletárdiktatúra lehetőségének füstbe menetele is. Ekkor dőlt el végérvényesen, hogy a magyar tanácsállam nem köztes fázis lesz a remélt világforradalom felé vezető úton, hanem az orosz szovjetállammal együtt elszigetelt jelenség marad, amennyiben sikerül fennmaradnia.

A tanács hatalommal szemben kibontakozó, nem titkoltan területfoglaló céllal is indított román támadás Lukács szemében megteremtette az ellenségképet, amellyel szemben a forradalmi áldozatkészség megnyilvánulhatott. Az *igazi egység* abszurd és torz megfogalmazása ezt akarta kifejezni: „Ezért kell, hogy a magyar proletariátus ujjongva és boldogan üdvözölje a közelgő veszedelmet”.¹³ Ugyanis a román támadás alkalmat adott Lukács szerint az áldozati etika gyakorlására. Ahogy írja: „Ez az egység a mértéke annak, hogy ki igazán forradalmár. Aki habozás nélkül egész életével, mindent föláldozva veti magát bele a küzdelembe: az az igazi forradalmár, akár kommunista volt eddig, akár szociáldemokrata. Aki pedig nem képes erre az önfeláldozásra – azt mint méltatlant, vesse ki magából a munkásmozgalom.”¹⁴

Az eddig tárgyalt vonatkozások arra engednek következtetni, hogy Lukácsnak a Tanácsköztársaság alatt megfogalmazott etikai jellegű érvei viszonylag kevés politikai jelentőséggel rendelkeznek. Hangsúlyos jelenlétük a Vasárnapi Kör egykori tagjaival a Tanácsköztársaság alatt tovább folytatott értelmiségi beszélgetésekben tagadhatatlan,¹⁵ ám a politikai cselekvés szempontjából való irrelevanciájukat lényegében Lukács is elismerte utólag azáltal, hogy etikai írásainak a Tanácsköztársaság értelmét filozófiailag kereső *Történelem és osztálytudat*ban nincsen lenyomatuk.¹⁶

¹¹ LUKÁCS György: Taktika és etika. In: *Uó: I. m.* 1987, 124–132., különösen 130–132.

¹² LUKÁCS György: Beszéd az I. kerületi munkás- és katonatanács 1919. április 20-i ülésén. In: *Uó: I. m.* 1987, 114–115. Az idézet: 115.

¹³ LUKÁCS György: Az igaz egység. In: *Uó: I. m.* 1987, 117–119. Az idézet: 119.

¹⁴ *Uo.* 119.

¹⁵ RÉNYI (GYÖMRŐI) Edit: [Emlékezés]. In: *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok.* Szerk. KARÁDI Éva – VEZÉR Erzsébet. Budapest, 1980, 65.

¹⁶ *Kis: I. m.* 662.

Lukácsnak a Tanácsköztársaság alatt formálódott ki az az elmélete, hogy a kommunizmusban a gazdasági alap és a kultúra mint felépítmény szerepe felcserélődik. Ahogy a Marx–Engels Munkásegyletemen tartott beszédében 1919. június 11-én fogalmazott: „A termelés átszervezése magát a termelést az ember szolgálatába állítja. A proletárdiktatúra az emberi szempontot a gazdasági szempont fölébe helyezi, és gondoskodni kíván róla, hogy általában a kultúra uralkodjék a gazdaság fölött.”¹⁷ Ugyanezt fejtegette *Régi kultúra és új kultúra* című tanulmányában,¹⁸ illetve még kategorikusabban a Történelmi Materializmus Kutatóintézetének megnyitóján elmondott beszédében, amelynek címe *A történelmi materializmus funkcióváltozása*, s amelyet felvett a *Történelem és osztálytudat* fejezetei közé is: „A felépítményből alap lett, és az alapból felépítmény: mostantól fogva a szellemi világ fog uralkodni a gazdasági fölött, és nem a gazdasági élet a szellemi világ fölött.”¹⁹ Ez a vízió, amelynek az 1989-es kelet-európai rendszerváltások idején áldozott le véglegesen, Lukács legnagyobb hatású gondolata a Tanácsköztársaság idején. Elgondolását az események jelen idejében kettős kiegészítő taktikával védelmezte: egyfelől nem vett tudomást gondolkodóként a proletárdiktatúra gazdaságának tényleges átalakítási folyamatáról, hanem egy ideális és befejezett állapotot posztulált, míg másfelől a proletárdiktatúra kultúráját, mint feltételezett alapot (a kapitalista gazdaság akár erőszakkal is védhetőségére vonatkozó tézist megfordítva), erőszak által is fenntartandónak gondolta. És nemcsak gondolta, hanem mivel személyében a válságra érzékeny humán értelmiségi és a rutinszerűen válságmenedzselő funkcionárius egybeesett, ezt az erőszakot tevőlegesen elő is mozdította.

A Tanácsköztársaság kulturális politikája – Lukács és elvtársai szándékai szerint – új fejezetet akart nyitni a kultúrában; valójában azonban lezárt egy korszakot, jelesül a magyar századvég irodalmi, művészeti és tudományos fellendülését.²⁰ Részben azért, mert radikális válaszokat talált a fel-

¹⁷ Lukács György népbiztos székfoglalója a Marx–Engels egyetemen. In: LUKÁCS: *I. m.* 1987, 514–517. Az idézet: 517.

¹⁸ LUKÁCS György: *Régi kultúra és új kultúra*. In: Uő: *I. m.* 1987, 145–160.

¹⁹ A Történelmi Materializmus Kutatóintézetének megnyitása. Budapest, július 7. Lukács György és Bolgár Elek népbiztosok előadása. In: LUKÁCS: *I. m.* 1987, 536–540. Az idézet: 538.

²⁰ Vö. HORVÁTH Zoltán: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Budapest, 1974. A tanulmány jelen része következő cikkeimen alapul: GÁBOR GÁNGÓ: *La política cultural de la República soviética húngara de 1919*. In: György LUKÁCS: *Derrotismo y dialéctica. Una defensa de Historia y conciencia de clase*. Cuidado de la ed. Francisco Manuel GARCÍA CHICOTE – Martín Ignacio KOVAL. Buenos Aires, 2015, 135–145. GÁBOR GÁNGÓ:

vetett intellektuális kérdésekre, részben pedig azért, mert a résztvevők emigrációba kényszerültek.²¹ Ezért a Tanácsköztársaság kultúrpolitikája bizonyos értelemben a kormányzat egészétől elkülönülő jelenség: amíg a kommunistáknak nem volt igazi stratégiájuk a közigazgatás és gazdaság problémáit illetően, addig a kultúra terén Lukács György és barátai szisztematikusan igyekeztek végigvinni egy kulturális forradalmat, amelyet hosszabb ideje terveztek és vitattak. Ennek előfeltétele, a közoktatásügyi minisztérium vezetői állományának lecserélése Lukács műve volt, amelyet egy Kunfi Zsigmonddal folytatott egész éjszakai vita után ért el, amikor hajnali háromkor Kunfi egyszerűen túl fáradt volt ahhoz, hogy álláspontját tovább védelmezze.²²

A kultúra és nevelés azért játszott központi szerepet a Tanácsköztársaságban, mert e téren a proletariátus névleges uralma tényleges hatalommá volt átváltoztatható.²³ Ahogy Lukács írta *A kultúra tényleges birtokbavétele* című esszéjében, a proletariátus hozzáfért a társadalmi élet azon szegmenseihez, amelyek korábban el voltak zárva előtte.²⁴ Amiközben a kommunisták végső célja a kultúra felszabadítása volt, első intézkedéseik elnyomók és központosítók voltak. Lukács barátja, Balázs Béla az ideiglenes központosítás három okát jelölte meg: először is, a kulturális termelés infrastruktúrájának államosítása több hatalmat adott az államnak, mint az kívánatos lenne a végcél szempontjából. Másodsorban, a proletárdiktatúra mint átmeneti politikai forma átmeneti megoldásokat követelt meg. És végül, a kulturális politika vezetői pedagógiai okokból kulturális privilégiumokat akartak adni a proletártömegeknek.²⁵

Lukács és Balázs számára különösen fontos volt, hogy a kultúrát hozzáférhetővé tegyék a gyerekek számára. Ezért, némileg meglepő módon, a mesék elhivatott propagálóivá váltak az új kultúrában.²⁶ A gyakorlatban

---

Communists and Social Democrats in the Hungarian Soviet Republic. In: *Social Transformations and Revolutions: Reflections and Analyses*. Eds. Johann P. ARNASON – Marek HRUBEC. Edinburgh, 2016, 121–147.

²¹ Lee CONGDON: *Exile and Social Thought. Hungarian Intellectuals in Germany and Austria, 1919–1933*. Princeton, N. J., 1991. Tibor FRANK: *Double Exile: Migrations of Jewish-Hungarian Professionals through Germany to the United States, 1919–1945*. Oxford, 2009.

²² LUKÁCS György: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Szerk. Eörsi István. Budapest, 1989, 156.

²³ Áttekintésként JÓZSEF Farkas: *Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban*. Budapest, 1984.

²⁴ LUKÁCS György: A kultúra tényleges birtokbavétele. In: *Uő: I. m.* 1987, 111–113.

²⁵ A Közoktatásügyi Népbiztosság irodalmi programja. In: *Uő: I. m.* 1987, 438–440., különösen 438.

²⁶ Vö. BALÁZS Béla: Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét. In: *A büszke tettek ideje*. II. kötet. *Válogatás a Tanácsköztársaság irodalmából*. Szerk. JÓZSEF Farkas. Budapest, 1978, 204–206.

ez azt jelentette, hogy mesematinékat szerveztek a budapesti gyerekek ezreinek. Elméleti írásaikban hangsúlyozták a gyerekek fontosságát az új rendszer számára. A gyerekek mintegy végső perspektívapontját jelentették a kultúráról és erőszakról alkotott dialektikus szemléletmódjuknak.²⁷ Meg voltak győződve arról, hogy a gyerekek mentesek szüleik osztálymeghatározottságától, és ily módon az új rendszer indoktrinációs bázisául szolgálhatnak.

A kulturális politika Lukács és barátai számára a bolsevizmus végső és alapvető jelentését közvetítette, mivel a kultúrát a proletariátus világa azon területének tartották, amely magában foglalta a végső célokat, azaz nem olyan alárendelt célokat, amely más célok szolgálatában áll. Ahogy Balázs fogalmazott *Ne vegyétek el a gyermekektől a mesét* című cikkében, „[a]z új gazdasági rend csak eszköz. Végcél: az új ember, melynek máma még gyermek a neve”.²⁸ Balázs szavai összhangzanak Lukács gondolataival, amelyeket *A kommunizmus erkölcsi alapja* című cikkében fejtett ki *Az Iffjú Proletár* című lapban. Amint írta: „[g]yerekekkel szemben nincs osztályharc, mert minden gyermekben az eljövendő, az osztálykülönbséget nem ismerő társadalom kezdő tagját kell látni”.²⁹

Lukács György, akinek a többi vezető átengedte a kulturális forradalom irányítását, forma szerint számos funkciót töltött be a rövid életű Tanácsköztársaságban.³⁰ Közoktatásügyi népbiztoshelyettes volt, majd népbiztos, majd az 1919. június 14–23-i tanácskongresszus után ismét népbiztoshelyettes.³¹ Kormányválság után lett népbiztos 1919. április 3-án, együtt Kunfi Zsigmonddal, Szabados Sándorral és Szamuely Tiborral. Tagja volt a központi bizottságnak és helyettes vezetője a közoktatási bizottságnak, amelyet Pogány József elnökölt. Lukács törekvései azonban legjobb esetben is csak légüres térben végrehajtott kísérletekké váltak, mivel sem a gazdasági helyzet, sem a tömegek fogadókészsége nem volt kedvező átfogó kulturális reformokhoz.

²⁷ Vö. GÁNGÓ GÁBOR: A mese mint felvilágosodás, kultúra és erőszak. In: *A művészettől a tömegkultúráig*. Szerk. OLAY Csaba – WEISS János. Budapest, 2014, 127–134.

²⁸ BALÁZS: *I. m.* 204. Vö. Lesznai Anna naplójából (1912–1927). In: KARÁDI–VEZÉR: *I. m.* 103–105.

²⁹ LUKÁCS György: A kommunizmus erkölcsi alapja. In: LUKÁCS: *I. m.* 1987, 91.

³⁰ Tibor HAJDU: József Pogány, der verschwiegene Regisseur der ungarischen Revolutionen. In: *Die Ungarische Räterepublik 1919 in Lebensgeschichten und Literatur*. Hg. von Albert DIKOVICH – Edward SAUNDERS. Wien, 2017, 17–33., különösen 26. Lukács Tanácsköztársaság alatti népbiztosi tevékenységének kronológiája a levéltári és sajtóforrások alapján: LUKÁCS: *I. m.* 1987, 602–628.

³¹ *A Forradalmi Kormányzótanács átalakítása*. Népszava, 1919. április 4. 4. *A népgazdasági tanács osztályainak vezetői*. Népszava, 1919. június 27. 3.

A köznevelési reform nem volt egyéb, mint ideológiai elemek és évtizedek óta esedékes kívánalmak teljesítési szándékának elegye.³² Egyszerű feladatnak tűnt az iskolák átalakítása az új ideológiai preferenciák mentén. 1919. március végén a helyi direktóriumok révén túlnyomórészt betiltották a hitoktatást, majd rövidesen valamennyi egyházi iskolát államosították ugyanezen az úton.³³ Annak érdekében, hogy elkerüljék a konfliktust a polgári tanterv és az új rendszer követelményei között, a Közoktatásügyi Népbiztosság úgy döntött: nem tart érettségi vizsgát 1919-ben. Az új tanévre felkészülendő, a tanároknak elrendelték, hogy vegyenek részt marxista indoktrinációs kurzuson. Számos egyetemi tanárt elbocsátottak, és olyanokkal pótolták őket, akik jobban egyetértettek a középiskolai tanárok ideológiai tréningjével. A Marx–Engels Munkásegyletem 1919 májusában nyílt meg, természet- és társadalomtudományi karral. A diákságot (75 és 120 között mozgott a számuk) a proletariátus soraiból verbuválták. A Történelmi Materializmus Kutatóintézete 1919. július 7-én nyílt meg.³⁴

Mivel a lakosság 30%-a analfabéta volt, a kormány első szándéka ennek az aránynak a csökkentése volt. 1919 szeptemberétől tervezték az általános, ingyenes és kötelező oktatás bevezetését 3 és 18 év között, az óvodától a középiskoláig. Az analfabetizmus visszaszorítását célzó átmeneti intézkedésként az általános iskolai tanároknak felnőtteknek szóló kurzusokat is kellett tartaniuk.

A második lépés az lett volna, hogy elsőbbséget adnak az oktatás gyakorlati oldalának. Kevésbé zavaros időkben ez a lépés a közvélemény helyeslésével találkozott volna, hiszen a klasszikus nyelvek oktatására fókuszáló, elavult középiskolai tanterv kritikák ösztüzében állt a századforduló Magyarországon. Az elképzelés az volt, hogy a társadalom-, természet- és technikai tudományokat, valamint a közgazdaságtant állítják a középpontba, és ehhez a gyakorlati tudáshoz igazítják a megfelelő filozófiai rendszert. Fogarasi Béla nézete szerint e tudományok filozófiai alapozása, éppúgy, mint eredményeik filozófiai integrálása, szükséges volt a kritikai szellem életben tartásához, hogy elkerüljék a leváltandó nacionalista ideológiának egy nem kevésbé dogmatikus marxizmussal való felváltását. Továbbá azt remélték, hogy ez az átfogó filozófiai keret erkölcsi tudást is fog közvetíteni, kiváltva ily módon a hagyományos erkölcsoktatást.

³² Az összefoglalás alapja CONGDON: *I. m.* 1983, 156. skk. JÓZSEF: *I. m.* 1984.

³³ KÖTE Sándor: *A Tanácsköztársaság közoktatás-politikai és pedagógiai törekvései*. Budapest, 1979, 48. SZAKÁL Ádám SchP: Bevezetés. In: *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*. S. a. r. KOLTAI András. Budapest, 2013, 21–22.

³⁴ *Bolgar Elek és Lukács György elvtársak előadásai*. Népszava, 1919. július 6. 9.

Az oktatási reformtervek egységes rendszert alkottak, mivel a kommunisták és a szociáldemokraták elképzelései számos ponton egybevágtak: például egybehangzóan támogatták az osztályprivilegiumok lebontását az oktatásban. A vizályra ennek miéjtje adott okot: amíg a kommunisták „új embert” akartak teremteni, addig a szociáldemokraták nem osztották a koalíciós partner antropológiai optimizmusát. A szociáldemokrata közoktatásügyi népbiztos, Kunfi Zsigmond rávilágított 1919. április 19-i, *Proletárkultúra, proletárművészet* című beszédében annak fontosságára, hogy a proletariátust intellektuális fegyverekkel szereljék fel az osztályharchoz.³⁵

Nyíltabban megmutatkozott a kommunisták és a szocialisták közötti ellentét kulturális kérdésekben. Lukács meg akart szabadulni a régi rendszer kulturális intézményeitől. 1919. március 26-án kirúgott számos professzort a budapesti egyetemről, ekképpen számolva le azokkal, akik vezérszerepet játszottak habilitációs értekezésének elutasításában néhány évvel korábban. 1919. március 30-án, illetve 31-én betiltotta a legrangosabb irodalmi szervezetnek, a 19. századi nyelvi és kulturális mozgalmak egyik vezető intézményének, a Kisfaludy Társaságnak az üléseit, illetve felolvasó üléseit. Két héttel később a Magyar Tudományos Akadémia esett áldozatul nem csillapodó dühének.³⁶

A leszámolás mellett Lukács aktívan szervezte az ország új kulturális életét annak megfelelően is, hogy hivatalos reszortja a közoktatási népbiztosságon a zene, színház, irodalom, képzőművészet voltak.³⁷ Április elején egy előadás-sorozatot nyitott meg a budapesti egyetemen vasárnapi körös társai: Révai József, Fogarasi Béla, Mannheim Károly és Fülep Lajos részvételével, akikhez olyan vezető értelmiségiek csatlakoztak, mint például Babits Mihály, akik kezdetben rokonszenveztek a proletárdiktatúrával. Ugyanebből az értelmiségi körből nevezett ki új egyetemi tanárokat 1919.

³⁵ „Már most világos, hogyha új kultúrát akarunk teremteni, és ha a proletariátust szellemileg fel akarjuk fegyverezni arra, hogy a hatalomért való küzdelemben épp oly jól meg tudja állani a helyét, mint eddig a burzsoázia, akkor bizonyos fokig azt a módszert kell követni, amelyet a burzsoázia követett, oly formában, hogy a proletariátus nagy tömegei számára hozzáférhetővé kell tenni elsősorban azokat az ismereteket, amelyek a létért való küzdelemben, a gazdasági és politikai közdelemben perdöntő jelentőségűek. Ide tartoznak a természettudományok, a közgazdasági ismeretek, a társadalomnak és az államnak az élete, egyszóval a szociális tudományok.” Idézi JÓZSEF: *I. m.* 1984, 53–54.

³⁶ Lukács indoklása szerint „[a] proletárforradalom számára életbevágóan szükséges elnyomni a burzsoáziát, szétzúzni államapparátusát, megszüntetni sajtóját, mert a burzsoázia az államhataloméért vívott harcban elszenvedett veresége után sem tesz le arról, hogy visszahódítsa a vezetést a gazdaságban és a politikában, és még az ily módon megváltozott feltételek között is hosszú ideig a legerősebb osztály marad.” LUKÁCS György: *A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája*. In: *Uő: Magyar irodalom – magyar kultúra*. Budapest, 1970, 104.

³⁷ *A közoktatásügyi népbiztosság ügybeosztása*. Az Újság, 1919. április 4. 3.

május 2-án (többek között Babits Mihályt, Fülep Lajost és Szekfű Gyulát), és felállította a Középkiskolai Tanárképzőt 1919. május 11-én, Mannheimmel és Hausserrel az oktatók között. Ugyancsak megszervezte az Írói Direktóriumot, a Színházakat Kommunizáló (Szocializáló) Bizottságot, a Művészeti és Múzeumi Direktóriumot és a Zenei Direktóriumot.

A kulturális vezetők messze tekintő könyvkiadási terve magában foglalt tervekkel olyan könyvek írását, fordítását, nyomtatását és terjesztését illetően, amelyeket hasznosnak ítélték a proletárkultúra emelésének szempontjából. 1919. május elején alakult meg az Írói Direktórium, hogy összefogja az új rendszerrel együttműködni hajlandó írók munkáját. Tagja volt Babits Mihály, Balázs Béla, Barta Lajos, Biró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Révész Béla és Szini Gyula, valamint Lukács György is hivatalból.³⁸ Emellett Lukács kigondolt egy ambiciózus projektet Kataszteri Bizottság néven, amely kiválasztott mintegy ötszáz költőt és regényíró, és anyagi támogatást ajánlott nekik.³⁹ A kezdeményezés célja az volt, hogy megszüntesse a kultúra és művészet piaci jellegét, és függetlenné tegye a kultúrát a piaci viszonyoktól.

Azonban a tervet nem fogadták szívesen az érintettek. Az írói szakszervezet állami cenzúrát szimatolt. Lukács azonban az írók művészi jogai védelmezőjének vélte magát, aki az írókat kormányfelügyelet alá helyezi ahelyett, hogy kiszolgáltatná őket a piac kénye-kedvének. Kiváltság gyanánt az írók megtarthatták dolgozószobájukat, amelyet nem vettek el, hogy proletárokat szállásoljanak el benne. Lukács szilárdan hitt benne, hogy a tanácskormány elismeri és értékeli az írók munkáinak irodalmi értékét. Továbbá megvetette a közönség állhatatlanságát, és úgy érezte, hogy a keletkező irodalmi mesterművek jobb helyen lesznek a kormány kezében. E hitére alapozva akarta felépíteni az ország kulturális politikáját: egy klaszszikus ízlésű irodalmi tekintély programja volt ez, aki inkább feláldozta volna az ideológiai szempontokat a művészi minőség oltárán, semmint hogy politikailag elkötelezett dilettantizmust támogasson.

Lukács meggyőződése az volt, hogy az irodalmi mesterművek többé-kevésbé örök értékkel rendelkeznek, és ezen az alapon elsőbbséget adott a világirodalom klasszikus szerzőinek. E nézetével összhangban Lukács és Balázs egy nagyszabású fordítási tervet ötlöttek ki a világirodalom mesterművei számára, kezdve Dosztojevskijjel, Tolsztojjal, Gogollal, Ibsennel, Shakespeare-rel és Goethével, hogy formálják a proletariátus ízlését. 1919. április 28-án államosították a könyvtárakat. A meglévő nyilvános könyv-

³⁸ *Az írók direktóriuma és választmánya.* Népszava, 1919. május 11. 5.

³⁹ *Írók szakszervezete.* Népszava, 1919. május 10. 10.

tári hálózat felhasználásával a kaszinók, magánegyesületek és antikváriumok könyveit felosztották az országban.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 22-i első ülésén létrehozta a Sajtódirektóriumot, amely rövid időn belül betiltott több mint 250 újságot és folyóiratot. Kunfi népbiztosnak lesújtó véleménye volt a sajtószabadság illetően korlátozásáról és a megmaradt sajtótermékek egyhangúságáról. Világosan látta, hogy a sajtó elveszti a hitelét a szervilizmusa miatt. Azt a problémát is felismerte, hogy a hivatalos lapok (például a *Népszava* és a *Vörös Újság*) nem szólítják meg a paraszti tömegeket. Igaz, nagyon nem is törekedtek arra, hogy tájékoztassák a parasztságot a földet érintő intézkedésekről. Kunfi, Varga Jenő pártolásával, differenciálást és több hajlékonyságot támogatott sajtóügyekben, és általában az erőszak visszaszorítását kulturális kérdésekben.⁴⁰ Amikor április végén a Szellemi Termékek Országos Tanácsa Kármán Tódorral, Hauser Arnolddal és Fülep Lajossal a tagjai között átvette a Direktórium szerepkörét, újragondolták mintegy ötven lapnak az ügyét, amelyek ennek következtében engedélyt kaptak a további megjelenésre, köztük a *Huszedik Század*, a *Nyugat*, és Kassák lapja, a *Ma. Fáklya* címmel új kultúrpolitikai lap indult.

Kassák, Reinitz Béla és Gábor Andor alkották a Balázs Béla által vezetett Színházi Bizottságot. A színházakat, múzeumokat és a magánkézben lévő muzeális értékű műkincseket 1919. március 22-én államosították. A Színházi Direktóriumot is a fáradhatatlan Lukács elnökölte. Az államosítás a színházak demokratizálását lett volna hivatott szolgálni. Lukács, aki meg akarta szüntetni a színházaknak a tehetősek általi kisajátítását, a szakszervezeteken keresztüli jegyelosztást szorgalmazta. A színészek közalkalmazottak lettek; az idő azonban túl rövidnek bizonyult a sztárok uralmának felszámolásához és egy „kollektivista” színpadi koncepció életbe léptetéséhez. A kultúra erejébe vetett hit kreatív kezdeményezésekhez vezetett: a színházakban klasszikus drámákat játszottak, és a színház nevelő funkcióját azáltal hangsúlyozták, hogy elismert értelmiségiek tartottak bevezetőket és kommentárokat a proletárközönségnek. A magyarázatok és az olcsó jegyárak elérhetővé tették a klasszikus kultúrát az írástudatlanok számára is. A filmstúdiókat is államosították. A Közoktatásügyi Népbiztosság Korda Sándor vezette filmgyártási részlegének messze tekintő tervei klasszikus külföldi és magyar regények adaptációjáról azonban csak töredékesen valósultak meg. A magyar filmesek egy részét az ország elhagyá-

⁴⁰ Részlet Kunfi Zsigmond felszólalásából az országos pártgyűlés első napján. In: JÓZSEF: *I. m.* 1978, 257.

sára kényszerítették, és külföldön szereztek maguknak elismerést az 1920-as és 1930-as években.

Lukács vasárnapi körös barátai a szépművészetek demokratizálásába is nagy kedvvel kapcsolódtak be, és a Művészeti és Múzeumi Direktórium prominens figuráivá váltak. A magángyűjteményekből „szocializált” képeket és műtárgyakat a Múcsarnokban állították ki.

A zenében sem tartották kívánatosnak az individualizmust és a szélsőségeket. Ezzel együtt is világszínvonalú muzsikusok dolgoztak a Zenei Direktóriumban: Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán egyaránt támogatták a Tanácsköztársaságot. Ugyanakkor a politikai légkör bénítóan hatott a művészi kreativitásra. Lukács kései értékelése, amely kedvezőbb képet fest a zenei viszonyokról, hangsúlyozza, hogy a proletárdiktatúra jelentősen hozzájárult a Bartók–Kodály-féle vonulat uralkodóvá válásához, és hozzájárult az operaelőadások reformjához is, amelyet leginkább Verdi *Othellójának* magyarországi premierje példáz a proletárdiktatúra alatt.⁴¹

A kommunisták kultúrafelfogása összeütközésbe került a szociáldemokratákéval. Az utóbbiakat kultúra és erőszak viszonya érdekelte, az előbbieket a tömegkultúra elméleti kérdéseire összpontosították. A tömegek kultúrája, Lukács központi jelentőségű felfogása értelmében, nem tömegkultúra volt. Mások ellenben tisztábban látták a proletártömegek ízlését és intellektuális színvonalát, amely, véleményük szerint, alkalmasabb volt a tömegkultúra termékeinek befogadására. Ennek megfelelően a szociáldemokraták tematikusan és ideológiailag aktualizált népszerű regényekkel próbáltak hatni a proletariátusra. Különös módon a „fogyasztható” irodalmat pártoló jobboldali szociáldemokraták és a klasszikus irodalmat csökönyösen támogató Lukács ugyanazt a bűnbakot szemelték ki maguknak. Kassák Lajos és munkatársai *Mánál* egy harmadik utat javasoltak a tömegek megnyerésére: az avantgárd irodalmat, amely egy jelentésterjes formanyelvet ígért. Azt feltételezték, hogy ez a formanyelv találkozhat a fogyaszthatóság igényével anélkül, hogy banális vagy giccses lenne. A saját álláspontjuk védelmezése helyett a szociáldemokraták és Lukács egyaránt Kassákot kezdték támadni. Előbbiek a „közérthetőség” követelményére hivatkozva támadták a *Ma* poétikai megoldásait, míg Lukács egyszerűen ki nem állhatta a „kellemetlen fráter”-t, és nem volt hajlandó elismerni Kassák irodalmi teljesítményét.⁴²

A proletárdiktatúra viszonyát saját kultúrájához a legjobban Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos ragadta meg, aki rámutatott a paradoxon-

⁴¹ LUKÁCS: *I. m.* 1989, 155.

⁴² JÓZSEF: *I. m.* 1984, 83. LUKÁCS: *I. m.* 1989, 159.

ra, hogy a kultúra felszabadításának érdekében alkalmazott erőszak ellenséges magával a kultúrával szemben. Kunfi szavai a párt 1919. júniusi kongresszusán nem igazolták a proletárdiktatúrának a kulturális termelésre gyakorolt jótékony hatása téziséét. Ehelyett Bartók csalódott kijelentéseivel álltak összhangban a kreatív munka feltételeit illetően. Kunfi azt a nézetet képviselte, hogy a szellemi élet, kultúra, tudomány, irodalom és művészetek terén nincs helye az erőszaknak, mivel csak a szabadság légkörében tudnak létezni. A művészek és az írók fenyegetve és megbénítva érzik magukat a rendszer erőszaka miatt politikai és gazdasági téren. Következésképpen Kunfi igen csekély lelkesedéssel és annál több kétellyel fogadta Kun Béla javaslatát, hogy erőszakhoz folyamodjanak a kultúra problémáinak megoldása érdekében.⁴³

Lukács nemcsak az ország kulturális vezetőjének szerepét töltötte be, hanem a fő ideológusét is. E minőségében messze túlment kulturális és nevelési kérdéseken, és konkrét tények ideológiai jelentőségét kutatta. Egészen odáig elment, hogy dialektikus szükségszerűséget tulajdonított a munkáspártok kapkodó és véletlenszerű egyesítésének több írásában, többek között *A proletáregység helyreállításának elméleti jelentősége* című cikkében.⁴⁴ A cikk írásának ötlete a kommunista és szociáldemokrata pártok egyesítéséről Kun Bélától származik, akit foglalkoztatott a közvélemény, és fontosnak tartotta a tömegek tájékoztatását a pártok egyesülésének körülményeiről.⁴⁵

⁴³ „Abban én teljesen egyetértek, hogy a diktatúra az erőszak alkalmazásától elválaszthatatlan, mert a diktatúrának ez a lényege. Annyi erőszak, amennyi politikai és gazdasági téren műlhatatlanul szükséges, helyén volt. Ellenben Kun elvtárs eme politikai és gazdasági erőszak mellett beszélt arról az erőszakra is, amelyet a diktatúrának szellemi téren is alkalmaznia kell. Ez olyan dolog, amelyben vele nem értek egyet. A szellemi élet, kultúra, tudomány, irodalom és művészet terén az erőszak alkalmazásának helye egyáltalán nem vagy csak a legkisebb mértékben és végső szükség esetén lehet. Szerintem a tudományos, irodalmi és művészeti élet a szabadságnak egy bizonyos légköre nélkül ki nem fejlődhetik; és a proletáriátus diktatúrájának ebben a tíz hetében minden szellemi és tudományos élet abszolút pangása észlelhető, rémület ül azokon az embereken, akiknek produkálni kellene és tudnának is, amikor azokat a szavakat, azokat a fenyegetéseket hallják és nem tudják mit jelentsenek ezek; valóságos szellemi bénaság ül minden szellemi munkán és ez olyan dolog, amelyet nincsen okunk fönn tartani.” Lásd JÓZSEF: *I. m.* 1978, 257.

⁴⁴ LUKÁCS György: *A proletáregység helyreállításának elméleti jelentősége*. In: Uő: *I. m.* 1987, 96–104.

⁴⁵ *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. Szerk. IMRE Magda – Szűcs László. Budapest, 1986, 171. Idézi MESTERHÁZI: *I. m.* 300., 46. j.

A Tanácsköztársaság kulturális politikusai Lukács Györggyel az élen úgy kezdtek hosszú távú programok megvalósításába, mintha nem vettek volna tudomást arról, hogy a proletárdiktatúra akár középtávú fennmaradására is vajmi csekély esély volt. Bizonyos értelemben zárójelbe tették a Tanácsköztársaság nagyon is ingatag nemzetközi politikai és katonai helyzetét. A proletárállamnak azonban a meginduló román támadással is szembe kellett néznie. A hadsereg a legkülönfélébb politikai elkötelezettségű tisztekre épült, működésképeségét pedig Kun Béla pragmatizmussal és kiváló szociáldemokrata kapcsolataira támaszkodva tartotta fenn. Szovjet mintára azonban, a hadsereg proletár-hadsereg jellegét erősítendő, politikai komisszárokat is küldtek a csapatokhoz a katonai vezetők mellé. E minőségében érkezett Lukács György a frontra, ahol politikai biztosként szakmai döntéseket is magára vállalt. Április 30-án adott parancsot a kiskörei híd felrobbantására, amiért figyelmeztetésben részesült, bár utólag, Lukács visszaemlékezése szerint, a katonai vezetés elismerte a döntés helyességét. Másnap, május 1-jén parancsolta meg nyolc dezertáló vöröskatona agyonlövését. Az ötödik hadosztályból Sárói Szabó Tibor dandárjának budapesti zászlóalja Tiszafürednél visszavonulás közben megfutamodott. Erre rendelte el a dandárparancsnok és Lukács a tizedeléssel büntetést, amely a világháborúban előfordult, de a Tanácsköztársaság idején sem előtte, sem utána nem. Később Lukács az egész ötödik hadosztály politikai komisszárja lett, és Rimaszombat bevételeig volt a fronton. Utána visszarendelték Budapestre.

Az incidens kirívó volt, a tizedelő századparancsnokot már a Vörös Hadseregben hadbíróság elé állították.⁴⁶ A fennmaradt jegyzőkönyvek és elbeszélő források egybehangzó tanúsága szerint Lukács György cselekvő részese volt a poroszloi statáriális eljárásnak, amelynek során a nyolc halálra ítélt vöröskatonából hatot kivégeztek: egy elszökött, egy kegyelmet kapott.⁴⁷ A források ugyanakkor nagymértékben eltérnek abban a tekintetben, hogy milyen részességet és felelősséget tulajdonítanak Lukácsnak. Az az elbeszélő forrás, amely a közoktatásügyi népbiztosnak mint frontra küldött politikai komisszárnak a kizárólagos felelősségét hangsúlyozza, nem egyéb, mint Lukácsnak évtizedekkel későbbi visszaemlékezése: „Ti-

⁴⁶ Vö. Uo. 28.

⁴⁷ Összefoglaló és tisztázó igénnyel LENGYEL András: A „tizedeltető” Lukács György. *Egy politikai folklór-szüzse történeti háttéréhez*. Forrás, 2017/1. 75–92. Újabbán, adalékokkal a Vörös Hadsereg katonai és morális állapotára nézve LIGETI Dávid: *Filozófusból véreskezű komisszár. Lukács György a proletárdiktatúrában*. Rubicon, 2019/4. 10–13.

szafüred védelme nagyon rosszul sikerült, mert a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak, és ezzel a másik két zászlóalj, mely hajlandó lett volna tisztességesen védeni Tiszafüredet, szintén nem védhette állását, úgyhogy a hátunk mögé kerültek a románok, és Tiszafüred elesett. Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet, amennyiben amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbírószágot, és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a téren főbe lövtem.”⁴⁸

Bécsi emigráns önmagára és társaira visszatekintve még egy szó („gyilkosok”) kerül elő Lukácsnál, amelynek forrásvidéke a lövetésben, illetve annak közvetlen utóéletében kereshető: „Az első időben nagy úr voltam, mert akkor még a rendőrség maga se tudta, hogy mik vagyunk mi, szökevény gyilkosok vagy jövődö miniszterek.”⁴⁹ Jövődö minisztereknek a kömmün volt vezetői maguk tartották magukat, míg a „szökevény gyilkosok” kifejezés egyértelműen Váry Albert *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című könyvének 1923-as kiadására utal. Ebben a poroszlói lövetésről beszámolva, amint Lengyel András írja, „*A gyilkosságot elrendelte*» rovatban: »*Lukács György 36 éves, izr. vall. író, népbiztos és Sárói Szabó Tibor hadosztályparancsnok*«” olvasható, míg „*A gyilkosok sorsa a vörös uralom után*» rovatba ez került: »*Lukács György szökésben [...]*«”⁵⁰

Lukács könnyen lépett túl az ellenforradalmi korszak ítéletén. Nemcsak hogy nem hárította el magától a felelősséget az 1919. május eleji poroszlói kivégzésekért, hanem (számomra ezt jelzi a kései elbeszélés személytelensége) részévé tette a kommunizmus által elkövetett valamennyi erőszaknak, amelyeket élete végéig elfogadott magával a kommunizmussal együtt. Abszurd lett volna az *egyetlen* erőszakos cselekmény esetében, amelyet a kommunistává lett „szobatudós”⁵¹ elkövetett, és amely visszafordíthatatlanul a *rite de passage* mozzanatává vált, kibúvókat keresnie a felelőség alól, miközben a kommunizmus több évtizedes történetének állami erőszaka ellen soha nem emelte fel a szavát, sőt egyes esetekben kifejezetten védelmezte azokat.⁵²

⁴⁸ LUKÁCS: *I. m.* 1989, 164–165.

⁴⁹ *Uo.* 174.

⁵⁰ VÁRY ALBERT: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Vác, [É. n.], 104–105. Az idézetet átvettem: LENGYEL: *I. m.* 77.

⁵¹ VÖ. MESTERHÁZI: *I. m.* 299., 44. j.

⁵² KIS: *I. m.* 664.

ÖSSZEGZÉS

Lukács György etikai megfontolásokból lépett be a kommunista pártba. E döntése nonkonformizmusából hajtott ki, lázadásából a polgári világ konvenciói ellen, nemkülönben a polgári világ bűnösségének esztétikai perspektívából megfogalmazott diagnózisából. Alkatának megfelelt az intellektuális döntések elvszerű végigvitele, a kísérletezés az intellektuális és magánéleti választásokkal (nemritkán összekapcsolva, mint például a Jelena Grabenkóval való házasságában). Ehhez az együtteshez járulhatott a burokban születettség privilégiuma, az a tudat, hogy az intellektuális kísérletezés következményei nem érintik az anyagi egzisztencia biztonságát. 1918 végén életvilágok és eszmék romjai alatt volt Európa. Lukács az újat választotta, a nyitott lehetőséget, amely azután nem teljesedett be.

Etikai tárgyú fejtegetései a Tanácsköztársaság idején egy friss kommunista konvertita privát tudatát jelenítették meg elsősorban. Még a kommunisták sem értettek vele egyet mindig: vagy nem érdekelte őket a proletárdiktatúra etikai alapozása, vagy más utakat kerestek ehhez. Lukács etikája a kommün alatt lényegében pedagógiai program volt, a tömegek oktatással (újságcikkektől a meséig) való terelése egy hasonló etikai fordulat felé különböző célok (mint például a jobb termelés) érdekében. E törekvéseit maga Lukács is naivnak tartotta visszatekintve.

Lukács belépett ugyan a kommunista pártba, de nem a kommunizmusban találta magát, hanem egy szociáldemokrata többségű koalíciós kormányban (még akkor is, ha a két párt egyesült). Nem az etika bizonyult a fő kérdésnek, hanem a pártmunka: a harc a szociáldemokraták ellen, és az „osztályharc”, amely nem volt egyéb a kultúra területén, mint harc legalább annyira a szociáldemokratáknak a polgári kultúrával és intézményeivel szemben elfoglalt álláspontjával, mint magával a polgári tudományos-kulturális elitekkel. A kulturális-tudományos intézményrendszer és a kulturális termelés átalakítása, valamint a tömegeknek szóló pedagógiai program távlatosan összekapcsolódott, feltételezve a tömegeket mint az új kulturális termelés fogyasztóit, de a tényleges összekapcsolódás idő híján nem történt meg. Lukács törekvéseiből nem maradt vissza egyéb eredmény, mint a kulturális elit elégedetlensége, kiábrándulása és a tömegeknek szóló groteszk voluntarizmus nyomai a kollektív emlékezetben.

Lukács még a Tanácsköztársaság alatt feltette magának a kérdést, hogy miért nem sikerült a proletárdiktatúrának megszólítania a tömegeket. Többek között e kérdésből táplálkozik intenzív foglalkozása a marxizmussal (történelmi materializmussal). Felismerése értelmében Lukács a probléma gyökerét az „osztálytudatban” jelölte meg. A kommunista pártot tartotta

a valódi, történelmi osztálytudat letéteményesének, szemben a szociáldemokraták által képviselt pszichológiai osztálytudattal. A polgári osztálytudat jellemzői (amelyektől a proletariátus pszichológiai tudata sem mentes) nem voltak mások a szemében, mint az elidegenedés, az elidegenedés a saját léttől és helyzettől. Az elidegenedés legfőbb kiváltóját Lukács a gazdaságnak a kultúra feletti uralmában látta. A kultúra osztályjelleg alóli felszabadítása nyílt számára megoldásként, amely megoldás megkerülné a kapitalista gazdaság globális leváltásának útját.

1919-re Lukács György polgári filozófusként két sikertelen habilitációs kísérleten volt túl Németországban és Magyarországon. A polgári tudományosságban való karrier tekintetében elment a lehetőségek határáig. Kommunista fordulatával egy olyan új szellemi területre váltott át, ahol egy pillanatnyi történelmi időre végtelenül tágasnak tűnt a perspektíva. A Tanácsköztársaság alatt népbiztosként egy olyan kultúrpolitikai rendszert akart szétverni a nemzeti kulturális és tudományos intézmények működésének leállítatásával, amelyben számára nem nyílt előmeneteli lehetőség. Ebben az értelemben Lukács alakja és fellépése, noha sok esetben elriasztóan könyörtelen és számos területen az abszurditásig menően dogmatikus volt, mégis bizonyos értelemben reprezentatív is, mert e tapasztalatával nem volt egyedül. És szimptomatikus is annyiban, hogy ráirányítja a figyelmet általában a 19. századi, és különösen a dualizmus kori értelmiség társadalmi rekrutációjának és szerepvállalási lehetőségeinek történelmi szociológiai vizsgálatokkal még feltárandó problémáira, amennyiben például 1905-től nem jutottak álláshoz a zsidó értelmiségiek és tudósok.⁵³ Ezekre adott egyféle válasz volt a magyar progresszió ellenkultúrája, amelynek tagjai 1918–1919-ben annyira, amennyire, de szinte valamennyien radikalizálódtak. Lukács György ebben az ellenkultúrában szerzett magának Magyarországon autoritást, és ezt az autoritást akarta átváltani politikai cselekvésre 1919-ben a kultúra terén, ahol a legkisebbnek tűnt az ellenállás és a legnagyobb tér nyílt a filozófiai voluntarizmusra.

⁵³ HAJDU: *I. m.* 18–19.